

ДИДАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ГЕТЕРОГЕННИХ ГРУПАХ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

І. О. ОМЕЛЬЯНЕНКО

В Україні чисельність дітей з інвалідністю становить більше 150 тис осіб, що складає 1,8% від загальної кількості дітей в країні. Щороку цей показник зростає на 10 тисяч осіб. Переважна більшість школярів з інвалідністю навчається у спеціальних закладах інтернатного типу. За кордоном у таких школах перебуває лише 3-4 відсотки дітей із найважчими порушеннями.

Ураховуючи світові тенденції розвитку освіти, в Україні все більшого поширення набуває інклюзивне навчання – спільна форма навчання та виховання дітей з особливостями розвитку та їх здоровими однолітками. Першопричиною такого явища стало законне право дитини на якісне задоволення освітніх потреб та права навчатися за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу. До того ж, інтеграція дитини з інвалідністю у загальноосвітні навчальні заклади сприятиме її адаптації в соціокультурному просторі, самоіндефікації, самовизначенню, самореалізації з урахуванням індивідуальних можливостей [5, с. 12].

Процес фізичного виховання приховує у собі значні інтеграційні можливості осіб з інвалідністю. А. Батова справедливо стверджує, що проблема інклюзивного фізичного виховання базується у сфері проблем адаптивної фізичної культури, втім не ототожнює їх, а розглядає першу, як окрему гілку розвитку і соціалізації дітей з інвалідністю спільно зі здоровими дітьми за допомогою фізичних вправ. О. Силаєва вважає, що фізкультурна інклюзія передбачає включення дитини в організовану освітню діяльність, інтеграцію рухової, ігрової та пізнавальної діяльності на уроках фізичної культури [2, с. 10].

У літературних джерелах є інформація, що створює теоретичну базу для інклюзивного фізичного виховання, як то: характеристика специфічних принципів фізичного виховання дітей в умовах інклюзивної освіти, проблеми реалізації інклюзивного фізичного виховання [3; 8; 9], нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти [11] тощо. Втім, проблема спільного навчання рухових дій, розвитку фізичних здібностей та виховання особистісних властивостей школярів з обмеженими можливостями та їх здорових однолітків в умовах інклюзивного фізичного виховання в Україні вивчена недостатньо: відсутні концептуальні та технологічні підходи до її розв'язання [4].

Мета статті. Визначити дидактичне забезпечення фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти школярів у гетерогенних групах.

Фізичне виховання школярів в умовах інклюзивного навчання може відбуватися двома шляхами: у гомогенних чи гетерогенних групах. Перший варіант передбачає виокремлення школярів за нозологічною ознакою в групи для цілеспрямованого використання фізичних вправ та реалізації особливостей методики з урахуванням медичних показань та протипоказань [12]. Інший – окреслює можливості організації спільних занять фізичними вправами на уроках фізичної культури практично здорових дітей та школярів з інвалідністю. Ряд фахівців, які звертаються до проблеми фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти, висловлюють сумніви щодо ефективного розв'язання завдань фізичного виховання дітей з обмеженими можливостями і їх здорових однолітків на спільних уроках фізичної культури та вважають, що різні можливості учнів є непереборною перешкодою на шляху до їх фізичного удосконалення [1, с. 4].

Прихильники роздільної організації занять практично здорових та дітей з інвалідністю рекомендують різні варіації фізичного виховання школярів з особливими освітніми потребами. Так, Л. Борисенко вважає рекреаційні види занять фізичними вправами, орієнтовані на відпочинок, розваги, зміну видів діяльності, отримання задоволення тощо, найбільш доступними в рамках інклюзії. Очевидно, що така орієнтація фізичних вправ рекомендована лише дітям з інвалідністю. Діяльність же практично здорових школярів має відбуватися відповідно до навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів.

Найчастіше, фахівці розглядають фізичне виховання неповносправних дітей як один із важливих напрямків корекційно-педагогічної роботи та пропонують надати урокам фізичної культури для дітей з інвалідністю реабілітаційної спрямованості [5]. Реалізація таких рекомендацій може відбуватися лише в умовах виокремлення школярів з інвалідністю для їх фізичного вправлення у гомогенних групах.

Варто розуміти, що організація фізичного виховання школярів у гомогенних групах нівелює переваги інклюзивного навчання, позаяк лише спільна діяльність здорових дітей та їхніх однолітків з обмеженими освітніми можливостями є основою соціальної адаптації, вихованню впевненості в собі, пришвидшенню розвитку неповносправних школярів, а у здорових дітей – виховує толерантність, здатність до співчуття, готовність допомогти ближньому [12].

У вітчизняних джерелах є поодинокі рекомендації фахівців щодо організації спільних занять, втім з акцентом на те, що діти з особливими потребами на уроках фізичної культури мають виконувати корекційні фізичні вправи з урахуванням їхньої нозології, а компетенції школярів в умовах інклюзивної освіти формуються на різному дидактичному матеріалі, підбраному для кожного учня індивідуально [5]. Суперечливість такої позиції полягає у визнанні автором переваг фізичного виховання у гетерогенних групах, втім з паралельною пропозицією застосовувати різне змістове наповнення уроку для школярів з інвалідністю та їхніх здорових однолітків. Діяльність таких гетерогенних груп має лише формальні ознаки.

Часто, практичні рекомендації щодо інклюзивного фізичного виховання в гетерогенних групах позбавлені специфіки його реалізації. Натомість, містять загальні правила, властиві для ефективного розв'язання оздоровчих завдань усіх школярів: уникнення перевтоми, відповідність приміщення для фізичного вправлення встановленим санітарно-гігієнічним нормам, забезпечення лікарсько-педагогічного контролю, поступове підвищення навантаження у процесі фізичного виховання та інші [4].

Розуміння окремими науковцями важливості фізичного виховання у гетерогенних групах виявляється через рекомендації вчителю розробляти конспект уроку для його реалізації в інклюзивному класі, інтегруючи навчальний матеріал загальноосвітніх та спеціальних (корекційних) програм так, щоб на одному уроці діти з різним станом психофізичного й інтелектуального розвитку вивчали близьку за змістом тему, але на тому рівні засвоєння, який доступний для кожного учня. Нажаль, така прогресивна пропозиція не має деталізованого продовження, прикладів її реалізації, втім, часто висловлюється причина її практичної стагнації – відсутність адаптованих програм. І. Боднар, Л. Борисенко, В. Пасічник, А. Колупаєва вважають її однією з основних проблем інклюзивної фізичного виховання та наголошують на нагальній розробці такого документу з урахуванням інтересів і можливостей всіх дітей, залучених до інклюзивного фізичного виховання, попри навчання дітей у інклюзивних класах за навчальними планами, програмами, підручниками, посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України для загальноосвітніх навчальних закладів [3, 5, 6, 8].

Вважаємо, що ознайомившись з особливостями психофізичного розвитку та оцінивши когнітивні і рухові можливості дитини з інвалідністю в інклюзивному класі, учитель може адаптувати зміст, методик, організаційні способи, умови проведення уроку (збільшення інтенсивності освітлення, де є діти з порушеннями зору; зменшення рівня шуму та підвищення виразності артикуляції, де навчається дитина з порушенням слуху тощо) до активної, посильної її участі у спільному з іншими школярами процесі фізичного виховання, навіть за відсутності навчальної програми з фізичної культури для умов інклюзивної освіти.

Особливо відповідальною є адаптація рухової діяльності школярів інклюзивного класу, спрямованої на досягнення кінцевого спільного результату, як то при використанні ігрового та змагального методів. Утворення гетерогенних груп для занять фізичними вправами вимагає значних зусиль у підборі засобів та їх адаптації до різних можливостей школярів. W. Weichert вказував на можливість організації рівноправної спільної ігрової діяльності при наявності моторної гетерохронності. Втім, як зазначає автор, гра у гетерогенних групах має сенс лише тоді, коли слабкіші гравці беруть найактивнішу участь у грі, впливаючи на її кінцевий результат. А висловлювання окремих учнів проти такої взаємодії, найчастіше, не є проявом відсутності емпатії, а обумовлені незнанням адекватних форм рухової активності в іграх дітей з різними руховими можливостями. Завдання педагога – запропонувати їх [14].

Рекомендуємо використовувати в умовах інклюзивного фізичного виховання школярів рухливі ігри в гетерогенних групах, застосовуючи такі методичні прийоми:

Спеціальні або додаткові правила: розширення чи зміна правил, які полегшують завдання учням з важкими порушеннями у розвитку або ускладнюють їх для здорових школярів. Наприклад, у грі „Боротьба за м'яч” доцільно ввести такі додаткові правила:

1. Якщо м'яч одночасно схопили два гравці, то він віддається учневі з порушенням слуху.
2. Учні з порушенням слуху дозволяється вести м'яч, а здоровим – лише передавати від гравця до гравця без пробіжки.

Спеціальні функції: додаткові повноваження для учнів з важкими руховими порушеннями, які, з одного боку, не висувають високих вимог до їх моторики, а з іншого – набувають особливого значення для всіх гравців. Наприклад, у грі „Квач” школярі на візках можуть „рятувати” учнів, зап'ятаних квачем.

Альтернативна постановка задачі: використання спеціальної мішені, воріт тощо для дітей з важкими порушеннями у розвитку при проведенні ігор на потрапляння у ціль та точність виконання рухової дії. Успішне вирішення завдання прирівнюється до, наприклад, забитого голу в звичайні ворота.

Розподіл ігрового поля на зони: створення для учнів так званих „вільних вікон”, в яких гравці можуть грати на свій розсуд. В той же час, більш здатні в руховому відношенні учні мають можливість вільно пересуватися на своїй ділянці.

Конфронтація: групи школярів одержують різні рухові завдання з урахуванням їхніх можливостей, але в грі вони є рівноправними суперниками. Наприклад, у грі „Передав – сідай” дітям з наслідками ДЦП дозволяється передавати м'яч будь-яким способом, а здоровим – лише одним, обумовленим.

Взаємодія: створюються ситуації, де гравці виступають не конкурентами, а партнерами. Учні проявляють свої рухові можливості і готовність змінювати хід гри для того, щоб досягнути командного успіху. Установка на взаємодію не виключає суперництва, але посилює співпрацю. Наприклад, гра „Переправа” передбачає подолання дистанції дітьми з порушеною моторикою на матах, які по чергово перекладають здорові школярі [13].

Ідентифікація: моделюється ситуація, коли практично здорові школярі можуть ототожнювати себе з дитиною, яка має певні порушення, відчуваючи труднощі, з якими вона стикається. Наприклад, у грі „Сороконіжка” просування учасників команд до фінішу відбувається з виключенням зорового контролю (заплющені очі).

Гандикап: виставляється фора для команди, учасником якої є особа з інвалідністю, з метою зрівняння шансів команд-суперників. Наприклад, при проведенні естафети лінію старту (фінішу) для команди з особливим її учасником можна перенести на метр ближче до фінішу (старту), чи то – старт обох команд подати з різницею у декілька секунд, а гру „Малюкбол” починати з вихідним рахунком 5:0.

Адаптація інвентарю: використовується нетрадиційний спортивний інвентар. Наприклад, м'яч з мотузкою, що кріпиться до поясу школяра зі значними порушеннями зору і запобігає втраті м'яча дитиною та дає можливість без сторонньої допомоги його підняти в іграх „Захист фортеці”, „Мисливці і качки”.

Проводка: супроводження особливої дитини протягом виконання нею рухової дії, чи окремої її фази. Наприклад, синхронне виконання стрибків через скакалку учнями, які тримаються за руки, у грі „Вудка”, чи то участь у грі „Карасі і щука” пари школярів, які тримаються за руки.

Такі методичні прийоми включення школярів з інвалідністю в рухову діяльність всього класу створюють сприятливі умови для фізичного удосконалення всіх її учасників з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей. Більше того - сприяють встановленню дружніх, позитивних стосунків, соціальній взаємодії, взаємодопомозі; заохочують до соціальної активності, самостійності, відповідальності за власні рішення, ініціативності активної участі у різноманітних суспільних проєктах дітей з інвалідністю.

Включення дітей з особливими потребами у фізичне виховання загальноосвітніх шкіл не відбувається автоматично. Це цілеспрямований систематичний процес, що потребує обережних, продуманих та послідовних педагогічних дій, яким передують аналітична, творча проєктувальна робота вчителя.

Фізичне виховання школярів в умовах інклюзивної освіти доцільно організовувати у гетерохронних групах. Включення школярів з інвалідністю у фізичного виховання практично здорових дітей сприяє ефективному розв'язанню завдань інклюзивної освіти засобами фізичного вправлення. Відсутність адаптованих програм з фізичної культури для інклюзивної освіти не є для творчого учителя абсолютною перешкодою у дидактичному забезпеченні фізичного виховання школярів в інклюзивних класах. Так, для організації рівноправної спільної ігрової діяльності доцільно використовувати такі методичні прийоми: введення спеціальних (додаткових) правил, визначення спеціальних функцій, альтернативної постановки задач, розподіл ігрового поля на зони, конфронтації, взаємодії, ідентифікації, гандикапу, адаптації інвентарю, проводки.

Список використаних джерел:

1. Аксенов А. В. Повышение эффективности процесса физического воспитания детей младшего школьного возраста в условиях инклюзивного образования: дис. ... канд. пед. наук: [спец.] 13.00.04. – СПб., 2011. – 203 с.
2. Батова А. В. Социально-педагогические условия позитивной интеграции детей-инвалидов в социальную среду: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [спец.] 13.00.02. – М., 2001. – 23 с.
3. Боднар І. Р. Специфічні принципи інтегративного фізичного виховання школярів // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. – № 1 (29), 2015. – С. 5-9.
4. Борисенко Л. Л. Підвищення ефективності процесу фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти // Надання освіти з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції. – Лисичанськ: ВП ЛПК ЛНУ: Лисичанськ: ТОВ „КИТ – Л”, 2015. – С. 23-26.
5. Інклюзивна освіта: від рівних прав до рівних можливостей (інтеграція дітей із особливими освітніми потребами у звичайну школу) – URL: <http://klasnaocinka.com.ua/>.
6. Колупаєва А. А. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – Київ: „А. С. К.”, 2012. – 308 с.
7. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Педагогічні технології інклюзивного навчання: навч.-метод. посіб. – Київ: АТОПОЛ, 2015. – 136 с.

8. Пасічник В. М., Пасічник В. Р. Проблеми реалізації інклюзивного фізичного виховання дітей дошкільного віку: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, [„Фізична культура, спорт та здоров'я“], (Харків, 7-8 грудня 2017 р.), 2017. – С. 80-83.
9. Силаева О. А. Принципы проектирования инклюзивного физкультурно-образовательной среды дошкольного образовательного учреждения // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems, №4 (36), 2014.
10. Силаева О. А. Физкультурная инклюзия как критерий качества дошкольного образования // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9-4. – С. 863-867.
11. Чернігівська С. Проблема інклюзивної освіти студентів-інвалідів (у контексті їх реабілітації) // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2017. – №1. – С. 245-249.
12. Шیان Б, Омеляненко І. Теорія і методика фізичного виховання школярів: навч. посіб.: в 2 ч, Ч.2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – С.102-106.
13. Schoo Michael: Sport-und Bewegungsspiele fur körperbehinderte Kinder und Jugendliche / Michael Schoo. I.Aufl. Munchen; Basel: E.Reinhardt. 1999.
14. Weichert W. (1997): Integration durch Bewegungsbeziehungen. Sportpa 20, Heft 2, 46-49.